

Iakimenko I.A. The state of the foodstuffs and industrial goods supply of the rural school's teachers in the initial period of the economy reconstruction (the 1943th – 1945th years). The article is devoted to the analysis of the state of the foodstuffs and industrial goods supply of the rural school's teachers in the initial period of the USSR economy reconstruction.

Key words: teachers, rural school, reconstruction, supply, living standards.

Л. І. Нечипоренко

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ ВІД ПРОКОМУНІСТИЧНОЇ ДО ОПОЗИЦІЙНОЇ

У статті проаналізовано процеси змін в середовищі української преси під впливом соціально-політичних процесів в період 1985 – 1991 рр. Відображено процес поступового звільнення друкованих засобів масової інформації з-під ідеологічного тиску комуністичної партії.

Ключові слова: демократизація, засоби масової інформації, преса, оновлення, суспільні зміни, Перебудова.

Політичні процеси, які розвивалися в Україні протягом ХХ ст., накладали свій відбиток на всі сфери соціально-культурного життя країни й долі людей. Преса, з огляду на свої суспільні функції, не трималася осторонь усього того, що відбувалося. За роки незалежності в українській історичній та літературознавчій науках досягнуто вагомих результатів щодо «дослідження й аналізу складних подій та процесів періодів сталінщини, «відлиги», «застою», гласності й Перебудови. Обрана тема в Україні майже не розроблена. На сьогодні існує чимало досліджень про перебіг подій в Україні під час Перебудови, але їх авторами проаналізовані лише окремі аспекти теми. Слід зокрема назвати праці А. Білоуса, І. Белебеха, В. Журавського, В. Карпенка, С. Костилевої [1 – 5] та ін. Мета цієї статті – проаналізувати суспільно-політичні умови, в яких функціонувала українська преса, причини появи опозиційних видань, а також характерні риси та особливості діяльності періодичних видань у політичному житті радянського суспільства.

Засоби масової інформації (раніше друковані, а потім й електронні) завжди були найефективнішим інструментом впливу на громадську думку, тому вони підлягали ретельному контролю. Щоб здійснювати його якомога ефективніше, теоретики марксизму-ленінізму висунули формулу партійності преси. Найменшого відхилення від «курсу партії» не дозволялося, панувала жорстока цензура під назвою структур «охорони державних таємниць у пресі», невсипуще око цензора перечитувало кожен рядок, кожен факт і кожен цифру звіряло з таємним так званим «переліком» того, що заборонялось показувати у пресі, і тільки після того з'являвся штамп «дозволено у світ», а у вихідних даних видання проставлявся так званий «літвіський номер», що означав – цензуру пройдено.

Партійні засоби масової інформації накривали всю територію Радянського Союзу: багатотиражні газети на підприємствах, у великих колгоспах і радгоспах були підпорядковані парткомам; районні, міські, обласні, республіканські – були органами відповідно райкомів, міськкомів, обкомів та республіканських компартійних комітетів; центральні газети та журнали були підпорядковані безпосередньо ЦК КПРС.

Українська РСР була на другому (після РСФРР) місці за кількістю та тиражами друкованих засобів масової інформації. У 1985 р. тут виходили 17 республіканських газет та 3 інформаційно-рекламних бюлетені, 120 різного типу журналів, 37 обласних партійних та 25 комсомольських газет, 42 міські, 67 міськрайонних, 420 районних прес. Їх загальний тираж становив близько 30 мільйонів примірників [6, 25].

Жоден сумнів щодо доцільності й справедливості цієї системи не міг бути оприлюднений; жодна ідея, що не вкладалась у прокрустове ложе принципу комуністичної партійності, не мала права на існування. Затиснута жорстокою цензурою, поставлена на службу монопартійній тоталітарній системі, преса задихалася в безправній атмосфері, творчо деградувала, жевріючи у тісних рамках стереотипів лакування та вихваляння соціалістичної дійсності від, «схвалюючи і підтримуючи» – до «ставши на трудову вахту». В. Карпенко зазначав, що закордонна діаспорна преса піддавала критиці радянську тоталітарну систему зі сторони, самвидавня – з опозиційних низів, а сама компартійна преса, використовуючи перебудовну фразеологію, розклала її з середини [6, 44].

Небезпеку цього явища першою відчула сама компартія і відповідно почала реагувати – типовими по всій країні стали переслідування журналістів і редакторів та тиск на пресу – інших методів компартія не знала і не визнавала. Це були, викликані синдромом самозбереження, репресії партійних комітетів проти своїх же друкованих органів, які, відчувши відносну волю, почали вислизати з-під партійного керівництва. Таке становище призвело до конфліктів між редакціями та видавцями (комітетами) газет. «Вечірній Київ», відомий своїм традиційним демократизмом, під час Перебудови пішов у руслі гласності далі від інших партійних газет в Україні. Критика компартії, номенклатурних привілеїв, підтримка Народного руху України – все це зумовлювало зворотню реакцію: шалений тиск на газету з боку і міськкому, і ЦК партії. Не раз редактора «проробляли» на бюро і пленумах міськкому партії, не раз викликали на бесіди у відділ пропаганди й агітації і навіть до секретарів ЦК. Приводили могли бути найрізноманітніші: публікація відразу після чорнобильської трагедії фотографії під заголовком «Київ сьогодні», на якій було мало людей (інкримінація політичної недалекоглядності, підігрування зарубіжній пресі, яка повідомляла про масову втечу жителів зі столиці); критика номенклатурних привілеїв; оприлюднення точки зору, яка не збігалася з офіційною; звичайний недогляд і допущення фактологічної помилки внаслідок цього.

Втручання партійних комітетів у роботу редакцій стали масовими. Хоч як парадоксально, але у час політичної відлиги цензура стала ще жорсткішою. Якщо раніше її втручання були тільки тоді, коли подавалася інформація, записана у «переліку» заборонених для публікації фактів і тем, то тепер про кожен сумнівний з офіційного політичного погляду матеріал доповідалося в партійний комітет і той вирішував: дозволити друкувати чи ні. За кількістю втручань «Вечірній Київ» посідав чільне місце. Зі шпальт газети вилучались фрагменти або знімалися повністю матеріали, які розповідали правду про більшовицькі репресії 1930-х рр.; в яких висловлювались точки зору на війну в Афганістані, що відрізнялися від офіційної позиції; подавалася правда про Чорнобильську катастрофу і її наслідки тощо. Протистояння преси і партійних органів значно посилювалося під час передвиборної кампанії до Верховної Ради СРСР 1989 р. Загальнополітичні газети в міру своєї сміливості та можливостей намагалися використати дозволу законом агітацію «за» і «проти» кандидатів.

Преса часів Перебудови, залишаючись в цілому гвинтиком тоталітарної системи, «пропагандистом і організатором», поступово трансформувалась в опозиційну силу, завдяки проголошеному принципові гласності [7, 501], яка стала реальним кроком до свободи слова. Позитивні зміни у самій пресі, викликані Перебудовою, були помітні неозброєним оком: вона стала гострішою, критичнішою щодо існуючого ладу. У розпал Перебудови, надто після прийняття Верховною Радою СРСР Зако-

ну «Про пресу», система засобів масової інформації, передусім друкованих, стала розшаруватись. Так, у загальній масі виділилась частина видань, що, навіть залишаючись формально партійними, ставали демократичнішими і за суттю фактично протистояли партійній пресі (у Москві – «Огонёк», «Літературная газета», «Московские новости», «Аргументы и факты»; в Україні – «Вечірній Київ», «Літературна Україна», «Комсомольское знамя», одеський «Юг»). Ще одна група часописів – щойно створені, згідно із Законом «Про пресу», друковані органи лише рад народних депутатів, без співвласників в особі відповідних партійних комітетів або засновані іншими, не партійними структурами. В Україні цю групу представляли такі газети, як «За вільну Україну» у Львові, «Народна газета» та «Контрактова площа» у Києві, ряд новоутворених газет у регіонах [8, 77]. Отже, виникла якісно нова ситуація – преса поляризувалася у своїх позиціях, а в надрах системи компартійних ЗМІ зароджувалася нова, справді демократична національна преса.

У 1986 – 1987 рр. суттєві кроки до своєї незалежності роблять «Сільські вісті». З'являються гострі публікації, спрямовані проти безгосподарності, партійно-державного бюрократизму. З'являється на сторінках газети і ряд статей про Чорнобильську трагедію. Проблеми Чорнобиля була відведена окрема рубрика – «Лихо поборо́ти». Передплатний наклад газети сягнув рекордної цифри – 2 млн 600 тис. примірників [9, 33]. 31 січня 1991 р. під логотипом «Сільських вістей», замість підзаголовка «Газета Центрального Комітету Компартії України» з'являється інший – «Газета захисту інтересів селян України». Це був ще один крок до незалежності газети, до зміни її кредо.

Гласність, демократизація рад, вилучення з конституції шостої статті, що обумовлювала керівну роль КПРС у радянському суспільстві, наростаючий шквал критики – все це вибивало ґрунт з-під ніг компартії, підірвало її штучно підтримуваний авторитет, взагалі ставило під сумнів комуністичний лад. У союзних республіках наростав національно-визвольний рух, що все гучніше ставив питання про державний суверенітет. Загальна ситуація в країні, викликана створенням ДКНС, була невизначеною і напруженою. Компартія залишалася при владі, функціонували регіональні її організації і партійні комітети за традицією підтримали ДКНС, взяли до виконання його вимоги та рекомендації. Це й дало підстави опозиційній Народній раді в українському парламенті, яка відстоювала суверенітет України, зажадати від голови Верховної Ради Л. Кравчука прийняття постанови про припинення діяльності КПУ до з'ясування міри її участі в заколоті. Під тиском аналогічних кроків Б. Єльцина така постанова, зрештою, була ухвалена Президією Верховної Ради України.

Прокомуністична більшість Президії Верховної Ради противилася чітким оцінкам того, що відбувалося: мовляв, не слід поспішати з висновками, загострювати ситуацію в Україні, не може бути єдиної оцінки тощо. Тоді як представники Народної Ради заявили про підтримку демократичних сил Росії та інших республік в їхніх намаганнях зберегти законно обрані органи влади та конституційний порядок. Чітку позицію в оцінці московських подій зайняли не тільки Народна рада в парламенті, а й низка обласних рад (Львівська, Тернопільська), політичних партій та громадських організацій (Українська республіканська партія, Народний рух України, Союз Українського Студентства, Всеукраїнське об'єднання солідарності трудівників, новостворений молоддю Львівщини Комітет опору диктатурі – (КОД) та інші [10, 317]. Попри заборони, люди виходили на вулиці, влаштовували маніфестації та мітинги, на яких не лише таврували

ганьбою спробу московського заколоту, а й засуджували позицію керівництва Компартії України. Чимало відомих представників української інтелігенції публічно засудили спробу державного перевороту.

Тим часом українська преса різко поляризувалася. Компартійні газети у більшості підтримали правила гри, продиктовані декаенесівцями, та заходи ДКНС і партійних комітетів, друкували всі їхні документи й матеріали, спотворюючи справжню реакцію населення, організували традиційні «листи трудящих» на підтримку путчистів. Передусім це стосувалося органів і газет ЦК КПУ «Радянської України», «Правды Украины», «Робітничої газети», Укрінформу – державного інформаційного агентства України. Саме така позиція констатувалася в офіційній довідці робочої групи, створеної Постійною комісією Верховної ради з питань гласності та засобів масової інформації, «Про діяльність республіканських газет ЦК КПУ у період з 19 по 21 серпня 1991 р.» [11, 3]. Певна частина видань обрала вищевказану позицію: відверто і прямо не підтримала путчистів у власних матеріалах, але й не засудила, друкуючи офіційні повідомлення без жодних коментарів і без ставлення до путчу політичних партій та рухів. Сюди можна віднести столичний «Київський вісник» та республіканську газету «Сільські вісті» (яка, перейшовши на демократичні засади ще з початком Перебудови, все ж остерегалася давати подіям, що відбувалися в СРСР та Україні, остаточну оцінку, дотримуючись нейтральних позицій), а також чимало обласних видань. Адже, після того, як М. Горбачов започаткував гласність, зміни в Україні відбувались відносно повільно через засилля партійних структур.

Отже, незважаючи на те, що декілька багатотиражних українських газет, зокрема щотижневик Спілки письменників «Літературна Україна», республіканська комсомольська щоденна газета «Молодь України» та київська комсомольська щоденна газета «Комсомольское знамя», спромоглися частково звільнитися з-під контролю КПУ і підтримати рух за демократію та український суверенітет, преса України в роки Перебудови не здатна була адекватно відповісти змістовним наповненням шпальт викликам часу. Це, на нашу думку, було пов'язано з відсутністю тривалої традиції діяльності засобів масової інформації в умовах вільного, цензурованого слова.

1. Білоус А.О. *Політичні об'єднання України*. – К., 1993.
2. Белебеха І.О. *Поразки та надії України*. – Х., 1996.
3. Журавський В.Л. *Динаміка політичних змін в Україні другої половини 1980-х – першої половини 1990-х років: суть, етапи, напрямки [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: www.ch20.org/rus/index_rus.htm
4. Карпенко В.О. *Преса і незалежність України (Практика медіа-політики 1988 – 1998 рр.)*. – К., 2003.
5. Костилова С.О. *Друковані засоби масової комунікації України, 1986 – 2000: історія становлення, тенденції розвитку*. – К., 2001.
6. Карпенко В.О. *На крутому повороті. Газета «Вечірній Київ»: від «перестройки» до незалежності*. – К., 2004.
7. Калініченко В.В., Рибалка І.К. *Історія України*. – Ч. III: 1917 – 2003 рр. – Х., 2004.
8. Потятиник Б.В. *Тоталітарна журналістика*. – Львів, 1991.
9. Іваненко В.Г. *Українська журналістика як елемент етнічної культури і фактор формування національної свідомості // Етнічна самосвідомість і національна культура*. – 1991. – Вип. 3.
10. Семененко А. І. *Політичні партії та громадські об'єднання України в процесі становлення та розбудови самостійної України (серпень 1991 р.) // Наукові записки з української історії*. – 2006. – Вип. 18.
11. Нагайло Б.В. *Розвиток вільної преси в Україні // Спостерігач*. – 1992. – 11 – 12 грудня.

Nechyporenko L. I. The transformation of the ukrainian press in the years of the rebuilding from the communist to the opposition. In the article the processes of changes of the Ukrainian press under the influence of the socio-political processes in the period of the 1985th – the 1991th are analysed. The process of the gradual release of printing mass medias from the ideological pressure of the communist party.

Key words: democratization, mass medias, press, update, public changes, alteration.

В. В. Плахута

ВПЛИВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ НА УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІССЯ

У статті на основі нововиявлених історичних джерел розкрито основні аспекти впливу Чорнобильської катастрофи на українське Полісся.

Ключові слова: Цивільна оборона, Чорнобильська катастрофа, Полісся, надзвичайна ситуація.

Бурхливий розвиток атомної енергетики у світі та колишньому СРСР упродовж другої половини ХХ ст. закономірно передбачав можливість певних екстремальних ситуацій, зокрема аварій. Однак те, що сталося на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції 26 квітня 1986 р. кваліфіковано фахівцями як «запроєктна гіпотетична аварія», тобто така, яку навіть не наважувались передбачати. Вивченню питань подолання наслідків радіоактивного забруднення місцевості присвячені роботи багатьох сучасних вчених, але вплив Чорнобильської катастрофи на українське Полісся майже не розглядався.

Якщо матеріальні втрати можна представити у вигляді конкретних економічних і фінансових показників, то чинники, якими вимірюється людське горе, пов'язане зі смертю чи втратою здоров'я, внаслідок катастрофи, покинутим житлом, майном, захворюванням дітей, страхом перед глибокими наслідками катастрофи і наступними очікуваннями подальших наслідків визначити значно складніше. Відтак, метою цієї розвідки є аналіз впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на жителів українського Полісся.

Вранці 27 квітня було встановлено серйозне радіоактивне забруднення території, прилеглої до Чорнобильської АЕС, та фактичний її прояв на низці інших ділянок [1, 26-31]. У зв'язку з цим, урядова комісія прийняла рішення про евакуацію населення з міста Прип'ять, що й було виконано до кінця цього ж дня [2, 6]. Уже на той час фіксувалися численні випадки радіаційного ураження людей [3, 71-74]. Однак тільки після передислокації, за допомогою важкої військово-транспортної авіації з м. Шихани (РСФСР) 122-го мобільного загону хімічних військ СРСР та залучення двох літаків РС-30 (здатних проводити висотну радіаційну розвідку), дозорів на 16 маршрутах і всієї мережі спостереження та лабораторного контролю республіки, з'явилася можливість 28 квітня встановити, що радіаційна обстановка продовжує ускладнюватися [2, 44]. Згідно з новими даними розвідки, прийнято рішення про відселення з 10-кілометрової зони, в яку потрапили села Семиходи, Копачі та Шепеличі Чорнобильського району Київської області. За добу – з 2 до 3 травня звідси вивезли 10 тис. осіб.

У ніч з 28 на 29 квітня приступили до уточнення плану евакуації з 30-кілометрової зони, який був реалізований протягом 3 – 5 травня [1, 80-81], коли були вимушені покинути свої домівки мешканці ще 52 населених пунктів України. Всього в ході цих етапів евакуації було вивезено 87542 особи. Для цього задіяли 2 дизель-поїзди, 1 пасажирський поїзд, 2501 автобус і 1306 бортових машин. Також було вивезено 47100 голів худоби,

для чого залучили 3360 од. автотранспорту [2, 44-45]. Хоча на цьому процес евакуації населення з забруднених територій не закінчився. З накопиченням інформації про масштаби аварії та її вплив на стан навколишнього середовища та усвідомленням небезпеки для населення прилеглих до ЧАЕС територій, процес вивезення населення продовжувався. Так, за період з 14 травня до 16 серпня 1986 р. було додатково евакуйовано населення ще з 15 населених пунктів, у т. ч. з 8 – Київської області, та 7 – Житомирської [4, 20-24].

Ще до закінчення евакуаційних заходів постало питання про виконання заходів з дезактивації території. Тільки попередні підрахунки показали, що дезактивації потребують 113 населених пунктів, тисячі кілометрів доріг, 10116 житлових і громадських будівель. За два місяці, що минули з дня аварії, було дезактивовано 85 населених пунктів та 28,5 тис. км шляхів [2, 42-45]. Упродовж червня 12 населених пунктів після дезактивації були підготовлені до передачі приймальній комісії. У два населені пункти (Черемошня і Нівецьке) проведена реевакуація, а в інші 23, намічені за планом, процес реевакуації було призупинено до отримання від Міністерства охорони здоров'я СРСР безпечних для проживання людей норм [1, 44]. Згідно з наказом Начальника Цивільної Оборони СРСР № 012, штабом Цивільної Оборони УРСР був підготовлений графік проведення прийому населених пунктів після дезактивації. Роботи планувалося провести в чотири черги з 5 до 26 червня 1986 р. [2, 36-40]. Упродовж червня дезактивація проводилася головним чином у тих населених пунктах, де евакуація не проводилася, але рівень радіаційного опромінення досягав 0,5 мР/год й більше. Таких населених пунктів у республіці було 31, де проживали 21254 особи [2, 45].

На забрудненій радіонуклідами території Полісся були визначені три зони: 1) зона відчуження (рівень радіації по зовнішньому кордону 29 мР/год) площею 982 км кв – охоплювала ЧАЕС, м. Прип'ять, 15 населених пунктів, 4627 дворів, 4 колгоспи, 9 промислових об'єктів, 11 навчальних закладів (раніше там проживали 62852 особи); 2) зона відселення (5 – 20 мР/год) площею – 3320 км кв., на якій розміщувалися 23 населені пункти, 9969 дворів, 5 колгоспів й інших сільгосподарств, 8 промислових об'єктів, 27 навчальних закладів (колишнього населення – 33562 особи); 3) зона жорсткого контролю (3 – 5 мР/год, площею 1500 км кв., 86 населених пунктів, 29754 двори, 2 колгоспи й радгоспи, 16 промислових об'єктів, 44 навчальних заклади (населення – 46200 осіб). На цій території були виведені з господарського вжитку сільгоспугіддя, ліси, зупинена робота підприємств, інших життєво важливих об'єктів [5, 159].

Якщо підрахунки матеріальних збитків проводилися, то розміри шкоди, завданої здоров'ю населення, належним чином не фіксувалися. Певна інформація стосовно кількості постраждалого населення міститься в опублікованих значно пізніше протоколах засідань Оперативної групи Політбюро ЦК КПРС, витяги з яких подаються нижче.

Протокол № 6 від 05.05.1986 р.: «Загальна кількість госпіталізованих досягла 2757 осіб, серед них 569 дітей. З них 914 осіб мають ознаки променевого захворювання, серед них 18 осіб знаходяться у дуже важкому стані та 32 особи – у важкому стані».

Протокол № 7 від 06.05.1986 р.: «Станом на 9:00 6 травня загальна кількість госпіталізованих становила 3454 особи. З них на стаціонарному лікуванні знаходиться 2609 осіб, у тому числі 471 дитина. За уточненими даними число уражених променевою хворобою складає 367 осіб, в тому числі 19 дітей. З них у важкому стані –